

CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SCAUNUL MUREȘULUI

Elena Mihu

Cartea veche românească a contribuit la păstrarea ființei naționale, a credinței și limbii românești, într-o perioadă de intensă maghiarizare pregătită printr-un plan diabolic de de-naționalizare. Din însemnările pe care le conțin filele îngălbenite de vreme se poate înțelege cum treptat, prin presiuni de tot felul, românii au fost ruși de la biserica mamă, trecuți de la legea strămoșească la o lege străină. Cel mai greu a fost suportată perioada de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea (dar și anii 1948-1968).

“Dintre regiunile copleșite de săcui dismembrarea bisericii românești a luat proporții mai violente, mai întâi în scaunul Mureșului” - spunea N. Sulică în 1937¹.

În violenta luptă confesională din secolele XVII-XVIII a biruit cartea românească.

Cercetând 50 localități din Scaunul Mureșului, așezate pe Valea Nirajului (denumită *“Valea plângerii românești”*), pe Tâmbava Mică, Valea Mureșului, pe Câmpie, au fost scoase la lumină 304 cărți tipărite între anii 1643-1830, repartizate astfel: Bandu de Câmpie 8, Bârdești 9, Berghia 8, Bezidu Nou 1, Bolintineni 1, Bozed 7, Ceaușu de Câmpie 2, Chinari 3, Corunca 5, Crăciunești 9, Cuiejd 6, Culpui 5, Curteni 1, Ernei 1, Glodeni 12, Hărtău 9, Iclandu Mare 13, Iclânzel 2, Ivănești 6, Lăurenii 1, Mădăraș 9, Miercurea Nirajului 2, Morești 2, Moșuni 5, Mureșeni 10, Murgești 8, Pănet 1, Petea 3, Poietuța 7, Porumbeni 8, Roteni 3, Oroiu 15, Sâncrai și Cornățel 19, Sângeru de Pădure 6, Sângeorgiu de Mureș 7, Sângeorgiu de Pădure 8, Sântana de Mureș 8, Sânișor 5, Sântandrei 4, Sântioana 3, Sovata 5, Șardu Nirajului 11, Troița 2, Târgu-Mureș 13, Țiptelnici 5, Ungheni 5, Vaidacuta 8 și Voiniceni 6.

Cărțile sus amintite (sunt în bisericile localităților mai sus menționate sau au ajuns în alte depozite de carte din țară) în majoritate au conținut religios și reflectă, prin distribuția în timp, opțiunea credinței ortodoxe, căreia parțial îi ia locul de la jumătatea secolului al XVIII-lea biserica greco-catolică, dar în activitatea de cult a continuat folosirea tuturor cărților, așa cum atestă însemnările până la Marea Unire din 1918.

Din secolul al XVII-lea au ajuns în localitățile Scaunului Mureș un număr de 28 exemplare de carte; din prima jumătate a secolului al XVIII-lea 42; din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea 157 și din 1800-1830, 77 exemplare.

Câteva concluzii se impun de la sine. În secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea cărțile proveneau de la Iași, București, Râmnic, Buzău, Târgoviște, Sibiu, Alba Iulia, dar începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea predomină cartea Blajului, ce stă și în bisericile ortodoxe alături de cele venite din “țară”.

Sunt de remarcat: *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643), în 11 exemplare: la Voiniceni, Oroiu (2 ex.)², Sâncrai, Pănet, Culpui, Iclandu Mare, Hărtău, Sângeorgiu de Mureș (2 ex.), Sântana de Mureș³, *Noul Testament* (Alba Iulia, 1648) la Poienița și Oroiu⁴, *Evangelia* (București, 1682) la Târgu-Mureș⁵, *Evangelia* (Snagov, 1697) la Bezidu Nou, *Antologhionul* (Râmnic, 1705) la Valea și Sângeorgiu de Pădure⁶ și *Ceaslovul* (Blaj, 1751 și 1753) la Porumbeni, Sânișor (exemplar complet) și Crăciunești⁷.

Nu putem trece peste manuscrisele unor *copiști* harnici și cu dragoste de carte cum sunt: *Matei Voileanu*, așezat pe la jumătatea secolului al XVIII-lea pe Valea Târnavii Mici,

la Șoimuș, format la școala de pictură din Țara Românească, de la care ajunge la Ernei, *Miscelaneu de literatură monahală*⁸, Diacul Toader din Odrîhei, “*varmegia Chichilor*” (Comitatul Târnava), ce scria în 1708 un *Liturghier slavo-român*⁹ pentru popa Ioan din Lăurenii și Teodor Popovici, dascălul din Șardu Nirajului, căruia i se atribuie *Alexandria, Floarea darurilor*¹⁰, *Pilde filosofiei*¹¹ și un *manuscris folcloric*¹² din care s-au păstrat două poezii: “*A nevastii pomenindu-și fetia*” și “*Multe rele am avut*”.

Însemnările scot în evidență circulația cărții “călătorind dintr-o parte în alta a Carpaților”. *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643), ce a poposit pentru un timp la Icland Mare la începutul secolului al XVIII-lea, a fost în Dobrogea în mâna lui Ioan Delcheu “de la Marea Neagră”, de unde ajunge pe Câmpie, la Budiu (Papiu Ilarian), Bogata, Sopor de Câmpie și Milaș¹³. Exemplarul de la Voiniceni era cumpărat de la Cârlig din Moldova de popa Toader din Sânjor (azi Sfântu Gheorghe) “*în bani flori/ni/ 14 și bani 8, dezlegată și dentâi lipsă foile. În zilele /lui/ Apaf/i/ Mihaio craiu/ / Ardealului, mitropolit arhe/teul/ kir Varlaam de Daia*”. Însemnarea este făcută de Ion Matei logofăt, când era “*crugul soarelui 27, crugul lunii 13, în v/lea/ 7195, de la nașterea lui H/ristos/ 1687. Prin mila lui Dumnezeu Io Voevod Domnul Țării Românești, fiu al marelui și prea bunului Io Voevod din Țara Vropii (?)*”. *Noul Testament* (Alba Iulia, 1648), de la Poienița a avut o intensă circulație în Transilvania. În 1713 îl cumpăra popa Gheorghe din Cacova (SB) pentru 22 florini, de unde trece pe meleaguri clujene, în mâna diacului din Someșu Rece și apoi a popii Oros din Poșta Dobăcii. În 1819 îl moștenește de la tatăl său, Teodor Borza, dascălul “școlii triviale din Maierii Mediașului” (azi Târnava, SB). La Bezidu Nou ajunge *Evanghelia* (Snagov, 1697), ce a fost “*dată de pomeană de robul lui Dumnezeu, Ianake vornicul cu jupâneasa sa Stanca*” din Țara Românească și pe care o vindea în 1754 feciorul popii Damian, popii Mihai din Ivănești.

Cărțile se cumpărau de cele mai multe ori cu eforturi mari, cu bani adunați de la întregul sat, ca în cazul *Octoihului* (Blaj, 1770)¹⁴, care “*au fost a lui Simion Colonzan, după moartea lui l-au cumpărat veșeni*”, prin contribuția mai multor locuitori s-a cumpărat *Strastnicul* (Blaj, 1753)¹⁵, “*cu sâlă n-au fost săteni/i/ din Be/r/ghia, din scaonul Mora/s/ Secului (Scaunul Mureșului). Nimeni să nu-l clă/r/tească din satu și de la biserică, că-i dată de pome/a/nă în parte neonită. Nemișcată din sat și de la biserică neonită, nice de cei ce au cumpărat încă să nu-i poată ce să caute ce o dat să-i dee înapoi: Gole Gligor un mărieș, Tunai Gavril 1 mărieș, Raica Pinte 1 mărieș, de la Godan Mihai 15 potori și un creștariu, One Boariu 5 potori și un creștariu...*”. Se cumpărau și pe bucate, fiindu-le țăranilor mai la îndemână: *Triodul* (Blaj, 1771)¹⁶, “*au cumpărat satul drept cu 10 merță de bucate și au stăruit de le-au strâns Ioan Fătu, cu Gorea Toader*”, pe bani și animale *Evanghelia* (București, 1742)¹⁷ o cumpăra popa Ioan din Teleac în chiar anul tipăririi de la Bucă diacul din Rășinari (SB): “*i-am dat un cat înșălat și bani, trei mărieș/i/ și un potor*”; iar *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643)¹⁸, în 1696, Paraschiva, fata popii Radu din Oroiu, o vindea popii Șandru din Merișor pentru “*17 florinți și 20 coți de pânză supbțire și 4 punți de ceară. Acestea le-au dat tot în prețul cărții să n-aibă drept încolo nimeni a o căuta*”.

Cărțile se moșteneau de multe ori din tată în fiu. *Chiriadromionul* (Alba Iulia, 1699)¹⁹ “*datu-s-au cu soarte /lui/ Teuiaș Vasilica din împărțirea rămășițelor parentești, 5-a februarie /1/789, în Band*”. În 1727 popa Pătru Todoran din Hodac lasă scris pe *Antologhionul* (Râmnic, 1705)²⁰, pe când era preot la Sângeorgiu de Pădure, un testament de o rară sensibilitate “*Iară după ce s-au dat acest meneiu la mâna mea, carele l-am luat din mâna lui popa Simion din Huduc (azi Maiorești), carele au fost preut în Sânjorzi în urma pope/i/ Comșe și n-au vrut să mi-l dee până n-am adus bizonșafii (martorii n.n.). Și eu încă*

într-acest chip las și eu ficiorului meu, lu/v/ popa David, și jinere/lu/ meu, lu/v/ popa Ion, să nu să sfădească pentru pomana aceasta a lui popa Comșa. Că într-un an să fie la unul, într-alt an să fie la altul. Și la care va fi meneiu acesta într-acesta an să-m/v/ deae 4 mi/e/r/pe de grâu, și la moartea mea să mă grijească că pre un părinte dulce. Și să să apuce cu chizășie bună cum că după moartea mea să facă sărindar, adecă leturghie în 40 de zile. Iaste din cheltuiala lui și dimpreună cu pomana mea și popa Costea să fie pomenit pururea precum iaste scris la besericile carele /e/-am făcut cu mâna mea. De carele va /să/ facă așa precum iaste scris mai sus, aceluia să fie cartea aceasta. Iară de nu vor vrea să facă așa aceasta, las cu limbă de moarte la care biserică să va îngropa trupul meu acolo să rămâie și meniul meu, ca să avem pomeană văcinică dinpreună cu popa Comșa și cu tot neamul nostru în veci amin. Scris-am eu nedestoinicul popa Pătru To/d/oran Gurghiamul, anul Domnului 1727, noe/mbrie/ 13“.

Cărțile se dădeau la biserică pentru pomenirea veșnică a donatorului și a urmașilor săi. Pe *Liturghia* (Blaj, 1776) de la Sânișor se nota: “Anul 1829, mai 30, am dăruit ace/a/sta sfântă liturghie pe sama bisericii neunite din Veța ca să mă pomenească la sfânta leturghie, însă la biserică să rămâie, să nu să smintească di acolo nice-s ca cum. Însă numele meu este acesta: Fogoroși Petru din Vașarhei (Târgu-Mureș), muerea Maria, copiii Niculae, Manolea, Gheorghea ... însă mă rog părinte ca să nu mă uiți a mă pomeni vo dată. Dară de la beserică să nu să răslățească afară”. *Psaltirea* (București, 1764) se dădea bisericii din Egerseg (azi Cornățel-Sâncrai) “Până va trăi cartea aceasta și vâ/n/zătoare nice cum să nu fie, ce de pomenire precum am zis mai sus. Și să să pomenescă aceste nume: Savul, Ioana, Petru, Vasilie, Nastasia, Giorgie, Todora și tot neamul lor. Anul 1752“.

Pomenirea donatorului se făcea și în versuri cum găsim pe *Strastnicul* (Blaj, 1773) de la Târgu-Mureș “Că tot creștinul să se ție// De a sa dreaptă pomenire, // Că-i cinstit // Aceasta s-au dăruit // Ai cărui nume-l vei afla// Dacă-l vei mai înturna // ... Moldovan din Berghia// Ca nime să nu-i strămute// Cu ace/a/sta să să ajute// Cantorii să cânte // Poporeni/i/ să asculte // Cu/m/ H/ristos/ au pătimit // Până ce ne-au izbăvit //“.

Episcopii Blajului alimentau cu cărți bisericile din Scaunul Mureșului. În 1754 se cumpăra *Strastnicul* (Blaj, 1753) pentru Sântandrei, “fiind episcop Petru Pavel Aron în Blaj” și de „s-ar întâmpla care cumva să să risipească care cu altă primejdie, această carte să meargă cu celelalte obiecte ale bisericii tot la un loc cu păharul”. *Apostolul* (Blaj, 1767) “s-au dat de pomeană popii Mihail Săvăstrean la Cracionfalău (azi Crăciunești) di/n/ porunca eselenția sa Grigorie Maier, pentru un testament ce au rămas la Blaj și o evanghelie”. Între anii 1771-1772 se dădeau “din crăiasca milă prin c/institut/ P/etru/ Iacov Aaron“, vicarul episcopiei, cărți la Săbed, Chinari, Culpui, Sântandrei - în 1771 și Bărdești, Bozed, Corunca, Poienița, Corund - în 1772.

Pentru că erau un bun de cel mai mare preț, cărțile poartă pe ele blesteme din cele mai cutremurătoare, pentru a nu fi luate din sat. Pe *Triodul* (Blaj, 1771) de la Iclandu Mare se consemnează: “Și să naibă nime nici o treabă la dânsul, nici sătenii, nic: preoții, nici din afară de beserică, să să leje cineva de dânsul că nu cumva să cază unii ca acei în blestem ca Nabucodonosor, împăratul, pentru odoarele bisericii, de au păscut iarbă ca dobitoacele”. Pe *Antologhionul* (Râmnic, 1705) de la Valea, diacul Toader scria în 1709: “Și cine ar îndrăzni a o vinde sau l-ar fura, să fie blăstămat de noi și de D/w/mnezeu și de Maica Precesta și de 318 sf/in/și ce-au fost la Nichia, ce tot de pom/e/ană să fie“.

Însemnările fac referire și la calamitățile naturale. Foametea din 1816, ca urmare a războaielor napoloniene nesfârșite, care s-au asociat și cu seceta din Ardeal a anilor 1815-1817, o descrie popa Oros pe coperta *Noului Testament* (Alba Iulia, 1648) de la

Poienița: “1816, în luna lui aprilie opt, grîn 8 zlofi, de cucuruz 5 și 6, și 2 cupa de vin, 3 zlofi sfertul de slănină. Și a/u/ mâncat oamenii pită de coce din ghindă. Și întru acest an au pus /ai/ noștri pace cu toți craii/ cei protivnici”.

Nu lipsesc nici consemnările ce fac referire la evenimentele istorice ale neamului. Teodor Tolan, preotul satului Murgești, ne lasă o cronică a anilor 1848-1849 pe *Liturgia* (Sibiu, 1809), la sfârșitul căreia adaugă 5 file “pentru însemnarea multor lucruri de bună treabă”, pentru a lăsa posterității “samă”, de întâmplările la care a fost martor. Își începe relatarea cu data de 18 iunie, când s-a citit actul de deființare a iobăgiei: “... în curtea mării sale g/rofului/ Toldologhi Mihai, în auzul a tot norodul, români și unguri, adecă 18/6 iunie 1848”. Continuă cu venirea secuilor și incendierea satelor din toamna lui 1848: “20/8 octomvrie /1/848 vineri și sâmbătă au început a veni săcuimea, cătaneie din Ciuc, Jurgeu (Giurgeu) și Haromsechi (Trei Scaune) și duminică seara au aprins satul Nirășteu (Ungheni) și au ars tot”. Descrie apoi prigoana la care erau supuși preoții români (“Sâmbătă noaptea, adecă 20/8 octomvrie/ au venit la mine pe la miezul nopți/i/ 4 ônketeș (voluntari) cu puștile și au cerut mâncare și vin și le-am dat, și într-aceea au venit săteni/i/ unguri și rumâni și m-au apărât”), recrutarea cu forța a tinerilor din sat și înrolarea în armata maghiară în iarna anului 1849: “În anul 1849, ianuarie 18/6, ungurii au luat pe ficiorii cei de român și cei de ungur și i-a/u/ dus în cetatea în Vașarhei. Și-au luat din ei pe nume: Tolan Toader 1, Pop Nicolae 2, Bucur Firca 3, Matei Firca 4, Crăciun Ilea 5, Matei Ioan 6, iară de ungur Ferenți Ianoș 7, Silagi Micloș 8, More loji 9, a lui More Elie - Pișta 10, Inșea Șoanu 11, Vai Ianoș 12, Socaci Andriș 13, Fanoca loji 14, Bucșa Ianoș 15”. Cronica mai consemnează dezertarea lui Pop Nicolae în 23 ianuarie și despăgubirea dată de români și se încheie cu data de 22 martie 1849: “Joi, adecă martie 22/11, 1849 au dus clopotele ceale rumânești din clopotniță ca să facă ungurii tunuri din iale, pe sama Țării Ardealului. De la biserica Sânbenedic (Murgești) și a Acașfalăului (Acățari), doa/uă/ de la matre și doa/uă/ de la filia românească”.

Pe baza însemnărilor putem reconstitui nu numai drumul cărții ci și activitatea slujitorilor bisericilor românești. Preoții au menținut făclia românismului pe aceste meleaguri. Au înființat școli, au fost primii dăcăli, au trecut de la slujba din biserică la cea de învățământ și de aici la lupta națională, în focul luptelor anilor 1848-1849, s-au pe “Câmpul lui Horea” la Alba Iulia.

Pe o singură carte, *Antologhiomul* (Râmnic, 1705) de la Valea găsim menționați următorii preoți de pe Valea Nirajului: pe popa Ioan din Lăurenii, cel ce vindea cartea la 1709, “derept 21 zlofi”, lui popa Simion “ot lobagifalău” (Valea) și pentru care diacul Toader copia chiar în casa lui *Liturgierul slavo-român*, în 1708. Pe protopopul Mihail din Crăciunești, care nota în 1723 următoarele: “Nefiind întâi zapisul anume la biserica Ibatfalăului, iată că noi fiind vămtaș și ghirău peste carte într-un an deplin, au dat mulți o/a/meni suflete ... și la leje au miruit ... iar pentru o mai mare dreptate ne-am pus pecetea”. Pe popa Marcu Vlașcovici, vestitul zugrav din Țara Românească, cel așezat pe Valea Nirajului pe la 1750, îl găsim pictând și în 1786²¹. El făcea însemnarea din 1772 privind legarea cărții: “Scris-am, popa Marcu, zugravul ot Andrașfalău (Sântandrei). Și s-au legat în zilele împăratului Iosif al II-lea, fiind episcop în partea neuniților Sofronie Carloviț, protopop Nicolae ot Malomfalău (Morești)”. Pe protopopul Nicolae de la Morești îl găsim în funcție în 1772, când se judecau pentru carte cele două familii, Chinceș și Baci, “de-au scos-o cu leje”. Lui i se intențază proces în 1775, sub acuzația de convertire la ortodoxie a unor sate de pe Valea Nirajului și aducerea de preoți hirotoniți în Valahia. Îl găsim chiar închis, până în anul 1780, când episcopul Blajului, Grigore Maior, face demersuri pentru eliberarea lui²². Seria preoților Văii Nirajului poate continua cu : Simion Colonzan, preotul din Moșuni, cel ce a fost hirotonit “de

măria sa Vasilie, episcopul neonit în Sibiu²³. În 1803 participă la cumpărarea *Psaltirei* (Râmnic, 1764) pentru Șardu Nirajului, contribuie la plata icoanei “*Deisis*”²⁴. Ioan Ludușan din Roteni, preot cu familie numeroasă, cum notează pe *Catavasierul* (Blaj, 1777), schimba în 1820 cărți cu dascălul Simion Popovici din Oaia (azi Văleni): “*Am schimbat cu părintele de la Hărășcrac (Roteni), strastnicul ... și mi-au dat o /p/saltirea și creștineasca și un zlot bani ... schimbui/ 5 zloți*”²⁵. Din 1829 îl găsim la Roteni pe popa Dimitrie, care aducea pentru biserică *Liturghia* (Târgoviște, 1713) din satul Budiu (azi Papiu Ilarian) în 1831 și pe filele *Chiriacodromionului* (Alba Iulia, 1699)²⁶ înșira motivele pentru care a renunțat la preoție în 1839, pentru a deveni dascăl la Ormeniș. Pe Teodor Tolan din Murgești, care cumpăra în 1807 un *Catavasier* (Blaj, 1803) și *Liturghia* (Sibiu, 1807 - cu cronica anilor 1848-1849), iar în 1809 *Propovedaniile* lui Petru Maior, atunci ieșite de sub tiparul de la Buda. Notează pe *Liturghie* cutremurele de pământ din 14 octombrie 1802, 14 noiembrie 1829, 5 octombrie 1834 și 11 ianuarie 1838, și sunt înșirați numele patriarhilor, mitropoliților, episcopilor “*de legea grecească pravoslvnici*”, și alături de aceștia “*vldicul Făgărașului în Ardeal, ezcelenția sa prea luminatul și prea sfințitul Ioan Bob de leje grecească catolică*”.

Dintre preoții și protopopii Târgu-Mureșului, care au cumpărat sau mijlocit cumpărarea de cărți merită amintit protopopul Gheorghe (tatăl lui Petru Maior), care a slujit în biserica ridicată în 1750²⁷, unde și-au găsit locul atât uniții cât și neuniții, până prin 1760, pe când “*predica pe Mureș în sus*” Sofronie din Cioara și popa Tunsu în târgul Sânpetrului de Câmpie (MȘ). Nu știm exact când mijlocea cumpărarea *Cazaniei lui Varlaam* pentru popa Onu din Solovăstru²⁸, pe care nota: “*... popii Onu din Solovăstru, lui cu pace să o stăpânească în veaci amin. Protăpop Georgie din M/ureș/ Vașarhej*”, dar în 1761 făcea însemnarea pe *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652)²⁹, pe care o cumpăra popa Petru din Sălcud: “*... și înaintea me/a/ așa s-au legat, întărindu-să prin iscălitura me/a/ protopopul Giorghie din Mureș Vașarhely (Târgu-Mureș)*”. Presupunem că *Evangelia* (Blaj, 1766)³⁰ era proprietatea sa și pe care o vindea în 1787 preoteasa “*popii Giorghie*” bisericii din Bărdești. Pe când era protopop Ioan Bob, biserica arde în 1780, “*cu toate odoarele și cărțile sfinte, rămânând numai masa de aramă a clopotelor topite*”³¹. Pentru paraclisul ridicat pentru uniți, Ioan Bob cumpără în anii 1781-1782 cărți provenite din tipografia Blajului: *Octoiul* (1770), *Triodul* (1771), *Penticostarul* (1768) și *Strastnicul* (1773). Pe ultimul nota: “*Acest strastnic iaste a bisericii Murăș Vașarheului cei rumânești, dăruit de măria sa vldica Ioan Bob în anul 1792*”. Pentru biserica de piatră ridicată cu cheltuiala sa în 1794, pe când era episcop al Blajului, dăruiește (presupunem) *Biblia* (Blaj, 1795) în traducerea lui Samuil Micu. Dintre preoții uniți ai Târgu-Mureșului îl mai amintim pe protopopul Vasile, care vindea în 1763 un *Triod* (București, 1747)³² lui Dobre Petre din Oroiu, și pe Teodor Orhat, protopopul “*M. Vașarheului și Georgeiului*” care dăruia satului Șerbeni un *Molitvenic* (Blaj, 1757)³³, donația episcopului Grigorie Maior, în 1774.

Din 1919 îl găsim protopop al Târgu-Mureșului pe Elie Câmpeanu, ce avea în bibliotecă sa un exemplar din *Cazania lui Varlaam*, pe care fiul său, Liviu, notează: “*Această carte de învățătură, zisă cazania lui Varlaam, pe care o am de la tatăl meu protopopul canonic Ilie Câmpeanu ... să o păstreze cum a păstrat-o și familia bunicii mele după mamă, al cărui întemeietor, emigrant pe la 1700 de la Mănăstirea Neamțului, la Voșlobeni, jud. Ciuc, a dat lungul șir al preoților Ciobotariu, paznici neînfrițați timp de 215 ani ai românismului, la izvoarele Mureșului, Oltului, Trotușului*”³⁴. Cât a funcționat ca protopop al Ciucului a descoperit splendidul exemplar din *Evangeliarul* lui Macarie (Târgoviște, 1512) și *Liturghierul* lui Coresi (Brașov, 1570)³⁵, primind în dar un manuscris din secolul al

XVIII-lea³⁶ de la preotul Giorgie Gergely din Frumoasa și avea în proprietatea sa un exemplar din *Cazania* (Iași, 1643)³⁷, ce a aparținut pe la 1758 satului Mărtineni (HR), "*În anii Domnului 1758 utovrie în 26, au cumpărat eu, popa Toader din Matifalău (Mărtineni) această căzanie de la preoteasa popii Vasile din Bogata, dre/p't 12 florin/p/ A/n/n/o 1758*".

Ortodocșii din Târgu-Mureș, după anul 1760, bat drumul la biserica neunită din Egerseg (Cornățel), până în 1793, când se ridică și pentru neuniți un lăcaș de închinăciune, biserica de lemn de astăzi. Primul preot al bisericii este protopopul Ioan Popovici din Cornățel și diac era fiul său Ioan. Din 1796 îl găsim ca preot pe cel ce n-a ținut cont de frig, de oboeală, alergând de la Sibiu la Cluj pentru a obține autorizație de construire a bisericii³⁸, pe Nicolae Panovici, care este primul învățător al școlii ortodoxe înființate în 1794. Vicarul Consistoriului din Sibiu, Ioan Popovici, obține aprobarea de numire ca preot în 1796³⁹, cerându-le credincioșilor din Târgu-Mureș "*să cuprindeți cu dragoste ca pe păstorul sufletelor, dându-i toată credincioasa cinste și ascultare întru cele duhovnicești, precum și cele credincioase de hrana sa, după îngăduința prea înaltelor locuri*", poruncindu-i și preotului Nicolae, atunci numit: "*să poarte viața sa cu cinste, după legea lui D/w/mnezeu și după pravila bisericii. Să fie blând, să fie de treabă, să facă pururea slujba lui D/w/mnezeu. Să fie ca lumina în sfeșnic, să nu fie bețiv, să nu fie gulțevitor, să nu facă nici un exces sau scandal. Să păzească preaințele porunci împărătești, gubernalicești și a ci/nstitei/ Varmeghii/comitat/, precum și a domnilor locului*". În 1801 îl găsim pe Nicolae Panovici cumpărând o *Liturghie* (București, 1741) pentru biserica din Cornățel⁴⁰ și în 1803 dona o *Psaltire* (Râmnic, 1764) pentru biserica din Șardu Nirajului. Având un salariu modest, ca preot și neprimindu-l nici pe acela regulat el părăsește Târgu-Mureșul în 1804, mutându-se la Alba Iulia, iar din 1810 îl găsim ca protopop în Brașov⁴¹. Presupunem că a murit în anul 1830, pentru că în acest an i se vând cărțile la Episcopia din Sibiu, din care un *Octoih* (București, 1764)⁴² îl cumpăra Teodor Branea pentru biserica din Aluniș: "*Iară să știe că am luat acest octoih de la Scaunul Episcopiei din Sibiu în anul 1830, din cărțile fostului protopop Nicolae Panovici. Dusul afară a acestui păstor și cărțile sale s-au lăsat la Consistori spre vindere cu preț de bici socotit, din care cărți lăstate la vindere, am luat și eu acest octoih, fiindu-mi lipsă de el, cu bani buni 2 zloti*". Locul său la biserică și școală îl ocupă Vasile Pantea, preotul și protopopul din Sângeorgiu de Pădure. În 1789 îl găsim învățător în Pănet⁴³, în 1809 cumpără pentru el un *Triod* (Blaj, 1771)⁴⁴. Pe când a fost numit protopop al bisericii neunite din Târgu-Mureș, în 1814, cumpără o *Liturghie* (Sibiu, 1809)⁴⁵, pe care menționa: "*Scriindu eu în anul 1814, aprilie 26, care o și iscălesc cu iscălitura mea, Vasile Pantea, paroh M/ureș/ Vașarhei și protopop al Mură/ș/ Secului, înființată aici, fiind în funcție*". Tot în acest an semna actul de donație a *Evangeliei* (București, 1682)⁴⁶, dăruită de jupânul Ilie Bucur din Târgu-Mureș bisericii din Beica de Sus, și picta, prin strădania lui, biserica de lemn, zugravii de la Feisa, fapt ce-i aduce consemnarea în pisanie. În 1816 primea "zalog" pentru 10 florini renani *Teologia moralească* a lui Samuil Micu (Bleji, 1796)⁴⁷. În 1820, 14 decembrie, directorul școlilor neunite, Moise Fulea, la semnalarea lui Vasile Pantea, intervine la forurile din scaunul Mureșului pentru înființarea de școli românești⁴⁸. În 1825, 21 aprilie, protopopul ortodox al Mureșului ne lasă, la sfârșitul Protocolului de venituri și cheltuieli a bisericii Cornățelului, "*Inventarium cărților bisericii de la Egerseg*", din care aflăm că biserica avea la acea dată 12 cărți, 10 erau "de țară" (adică din București) și 2 din Blaj. Mai târziu nu mai avem date legate de Vasile Pantea.

Din 1836, "cu mână puternică și cu bărbăție rară"⁴⁹, conduce destinele protopopiatului Mureș, Partenie Trombitaș. În 1835 cumpără *Octoihul* (Buda, 1826)⁵⁰ pe care

nota: "Aciastă folositoare carte iaste însușită, a mea, prin mine cumpărată, legată și până acum grijită, adecă 5 iunii 1835. Trombitas Partenius, capel/an/ al Murăș/ului". În 1840 el primea în dar *Psaltirea* (București, 1764)⁵¹, care "au fost a lui Georgie Dafin (din Orăștie) și fiindu și nănaș de cununie, după moarte mi-au dăruit mie, rămasa văduvă Cadar Barbara. Pe pomenire M/ureș/ Vașarhely, 27 feb/ruarie/ 1840 Partenie Trombitas, protopop". După 1848 el încearcă să-și refacă biblioteca, scoasă la licitație împreună cu celelalte bunuri, cumpărând cărțile editate de Andrei Șaguna la Sibiu, și anume *Chiriadodromionul* (1855)⁵² și *Mineele* (1856)⁵³. Pe ultimele notează: "Mineiul lunii (...) împreună cu celelalte 11 iaste ale mele, Partenie Trombitas". La cererea Arhidiecezei ortodoxe de la Sibiu nr. 889 din 1872, întocmește o statistică a cărților din protopopiatul Târgu-Mureș, din cele 19 localități, cu un total de 341 cărți (fiind incluse și cele tipărite la Sibiu după 1830)⁵⁴. În anul morții, 1889, "Telegraful Român" scria: "viermele timpului a mai ros rădăcina unui stejar puternic, un stâlp a căzut de la edificiul administrațiunii noastre și altul ca el nu mai avem"⁵⁵.

Slujind credința și destinul comunităților românești, vechile cărți din scaunul Mureșului au o fascinantă biografie.

NOTE

- 1 Nicolae Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate, în "Reînvierea" (Târgu Mureș) I, nr. 1, 1937, p. 11-20.*
2. Într-o colecție particulară din Târgu-Mureș.
3. Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1987, p. 221.
4. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
5. Donată în 1814 bisericii ortodoxe din Beica de Sus.
6. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
7. Aurel Filimon, *Contribuții la bibliografia românească veche*, în "Dacoromania", V, 1929, p. 1929, p. 601-619.
8. Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1987, vol. 3, p. 55.
9. Idem, vol. 3, p. 319.
10. Gabriel Strempel, *Copiști*, p. 181-190.
11. Ioana Cristache Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 250.
12. Sacrificat pentru legătura *Triodului* (București, 1726) de la Sardu Nirajului.
13. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 310.
14. Parohia ortodoxă Veța.
15. Parohia ortodoxă Berghia.
16. Parohia ortodoxă Glodeni.
17. Parohia ortodoxă Sâncrai.
18. Într-o colecție particulară din Târgu-Mureș.
19. Parohia ortodoxă Band.
20. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
21. Pe spatele icoanei "Îsus Pantocrator" de la Lăpușna.
22. Ioana Cristache Panit, *op. cit.*, p. 279.
23. Pe *Strastnicul* (Blaj, 1753) de la Moșuni.
24. Parohia ortodoxă Sântandrei.
25. Pe *Strastnicul* (Blaj, 1773) de la Troița.
26. Doina Braicu și Victor Bunea. *Cartea veche românească din sec. XVI-XVII-lea în Colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, 1980, p. 138.
27. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932, p. 215.

28. Parohia ortodoxă Solovăstru.
29. *Târgoviște, cetatea culturii românești*, Târgoviște, 1975, p.4.
30. Parohia ortodoxă I Târgu-Mureș.
31. Traian Popa, *op. cit.*, p.237.
32. Parohia ortodoxă Oroiu.
33. Parohia ortodoxă Șerbeni.
34. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 320.
35. Nicolae Sulică, *op. cit.*, p. 11-29.
36. Gabriel Stempel, *op. cit.*, vol. I, p. 309.
37. În colecțiile Bibliotecii Județene Mureș.
38. Traian Popa, *op. cit.*, p. 240.
39. Document păstrat în colecțiile Muzeului Județean Mureș.
40. Parohia ortodoxă Păcureni.
41. Traian Popa, *op. cit.*, p. 243.
42. Parohia ortodoxă Aluniș.
43. Aurel Holircă, *Școala din regiunea Mureșului Superior în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul celui de la XIX-lea*, în "Marisia", XIX, 1979, p. 223.
44. Parohia ortodoxă Sângeorgiu de Pădure.
45. Idem.
46. Parohia ortodoxă Chiheru de Jos.
47. *Cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972, p. 111.
48. Aurel Holircă, *op. cit.*, p. 226.
49. *Profiluri mureșene*, Târgu-Mureș, 1971, vol. 1, p. 98.
50. Parohia ortodoxă Sâncrai.
51. În colecțiile Bibliotecii Academiei Române, BRV 45.
52. Parohia ortodoxă Sâncrai.
53. Parohia ortodoxă Veța.
54. Nicolae Sulică, *op. cit.*, 1938, nr. 2, p. 11-29.
55. *Profiluri Mureșene*, vol. 1, p. 101.

The old Romanian book in the Mureș county (Summary)

In a period of intense magyarization of Romanians in the Mureș county, the old Romanian book had contributed to the keeping of the national being, of faith and the traditional language.

In the period of strongly insistences of transformation of Romanians confession and their passing to the "recept" religions in the 17th-19th centuries, had triumphed the Romanian book.

Inspecting 50 localities in the Mureș county were identified 304 Romanian books printed between years 1643-1830, from the valuable work "The Romanian book of learning", printed at Iași in 1643 until "Octoiul" from Buda in 1826. The books proceed from the great printing centres: Iași, București, Râmnic, Buzău, Târgoviște, Sibiu, Alba Iulia in main from Blaj.

Touching are the notes, real documents of epoch, some of them bringing data that supplementing the fascinant biography of these old Romanian books.